

TEORETICKÉ PRÍSPEVKY / THEORETICAL CONTRIBUTIONS

Phenomenon of Disinformation – Challenge for Andragogy

Fenomén dezinformácií ako výzva pre andragogiku

MARTIN SCHUBERT & VIKTÓRIA PANČÍKOVÁ

Abstrakt

Predkladaná teoretická štúdia sa orientuje na fenomén dezinformácií vo vzťahu k andragogike ako vede o vzdelávaní a učení sa dospelých. Identifikuje brozby, ktoré tento fenomén prináša tak pre človeka, ako aj pre demokratické spoločnosti. Prostredníctvom jednoduchých príkladov približuje mechanizmus fungovania a špecifiká povahy dezinformácií a načrtáva možnosti andragogickej intervencie, napr. „andragogická mediálna osveta“, so zámerom rozvinúť mediálne kompetencie a schopnosť kritického myslenia dospelých ľudí (osobitne ohrozených cieľových skupín). Hlavným cieľom štúdie je vyvolať andragogický diskurz o fenoméne dezinformácií a iniciovať jeho interdisciplinárne riešenia.

Kľúčové slová: fake news, dezinformácie, sociálne médiá, andragogika, mediálne kompetencie dospelých, andragogická mediálna osveta.

ÚVOD

Fenomén tzv. *fake news* zasahuje celosvetový informačný priestor, narúša otvorenú, slobodnú a férovú verejnú diskusiu, ktorá je podstatou všetkých demokratických spoločností. Zvlášť nebezpečným sa stáva najmä vďaka nebyválnemu rozmachu sociálnych médií a nízkej úrovni mediálnej kompetentnosti ich používateľov. Avšak nie všetky *fake news* sú rovnako nebezpečné. Wardle a Derakhshan (2017) upozorňujú na nutnosť rozlišovať medzi pravdivými a nepravdivými správami, ako aj medzi správami vytvorenými so zámerom škodiť a tými, ktoré tento zámer nesledujú. *Fake news* sa tak podľa týchto autorov delia na „*misinformácie*“ (chybné informácie šírené bez zámeru škodiť), „*malinformácie*“ (pravdivé informácie šírené so zámerom škodiť) a „*dezinformácie*“ (nepravdivé informácie šírené so zámerom škodiť).

V tejto teoretickej štúdii sa zameriame na posledný zo zmienovaných typov *fake news*, dezinformácie, pretože škodia našim spoločnostiam tým, že narúšajú dôveru občanov v demokratické inštitúcie, tradičné a digitálne médiá, a znižujú schopnosť rozhodovať sa na základe pravdivých informácií.¹ Napríklad, v dôsledku dezinformačných naratívov si 44 % Slovákov myslí, že liberalizmus ohrozuje ich hodnoty a identitu, a 31 % Slovákov má tiež sklon veriť konšpiračným teóriám o COVID-19: úmyselné vytvorenie vírusu v USA, pandémie ako výmysel a nástroj na manipulovanie populácie (Hajdu, et al. 2020b, s. 11).² Dezinformácie, a problémy s nimi súvisiace, nemožno odstrániť prijatím jediného opatrenia. Zároveň platí, že neaktivita nie je možnosťou. Účinné dlhodobé riešenia si okrem iného vyžadujú trvalé úsilie o podporu vzdelávania a mediálnych

1 *Dezinformácie sú evidentne nepravdivé alebo zavádzajúce informácie, zámerne vytvorené, prezentované a šírené na účely hospodárskeho zisku alebo zavádzania verejnosti, schopné spôsobiť verejnú ujmu. Spôsobenie verejnej ujmy zahŕňa ohrozenie demokratických procesov a verejných statkov, ako životné prostredie, bezpečnosť alebo zdravie občanov. K dezinformáciám nepatria neúmyselné chyby v spravodajstve, satira a paródie, ani správy a komentáre naklonené jednej strane, ktoré sú takto zreteľne označené (Európska komisia 2018a; 2018b).*

2 *Silné dezinformačné vlny, ktoré sa v súvislosti s pandemiou COVID-19 šíria médiami, si vo svojej Situačnej správe – 45 (2020) všima aj Svetová zdravotnícka organizácia a upozorňuje na hrozbu tzv. infodémie (prílišné množstvo informácií o určitom probléme sťažujúce hľadanie jeho riešenia), ktorá môže brániť verejnému zdravotníctvu v účinnej reakcii a vytvárať v ľuďoch nedôveru a zmätok.*

kompetencií občanov (Európska komisia 2018a; 2018b). Tým sa fenomén dezinformácií stáva výzvou, na ktorú musí reflektovať aj andragogika, ako veda o vzdelávaní a učení sa dospelých, s cieľom zvýšiť ich informovanosť a upevniť v nich demokratické postoje a európske hodnoty.

NÁČRT MECHANIZMU FUNGOVANIA DEZINFORMÁCIÍ

V živote môže nastať množstvo situácií, pri zvládaní ktorých sme odkázaní na našu obozretnosť a vynaliezavosť, pretože vzhľadom na ich novosť nemáme s nimi žiadne alebo iba nedostatočné predchádzajúce skúsenosti (napr. koronavírus SARS-CoV-2). Tento nedostatok priamo využiteľných skúseností, a z neho vyplývajúca neschopnosť preniknúť k podstate veci, v nás vyvoláva potrebu hľadať vysvetlenia. Tie nám totiž, ako uvádza Lombroso (In: Ayan 2014, s. 26), dávajú „pocit kontroly. Tento emocionálny komponent môže byť veľmi silný a je pravdepodobne spoluzodpovedný za to, že niektorým vysvetleniam dáva-me prednosť (...).“

Keď po dlhšom období hľadania a neistoty konečne nájdeme vytúžené vysvetlenie pre naše problémy, môže byť úsilie, ktoré sme na to vynaložili tak veľké, že dokonca

ani prípadné preukázanie nepravdivosti tohto vysvetlenia a predloženie jasných faktov nepovedú k jeho korekcii, ale k ďalšiemu „zdokonaľeniu“ (dokazujú to napr. viaceré psychologické experimenty realizované Alexom Bavelasom, podrobne Watzlawick 2013, s. 61 – 63).

Takéto vysvetlenie tak samo seba „utesňuje“, t. j., stáva sa z neho nefalzifikovateľný, a preto nevedecký predpoklad.³ Falzifikovateľnosť je totiž, ako ukázal už Karl R. Popper, *conditio sine qua non* (nutná podmienka, nevyhnutný predpoklad) každej vedeckej teórie. Pohľad na svetové dejiny ukazuje, že práve „nevyvrátiteľné“ vysvetlenia sveta boli a sú zodpovedné za neľudské činy ako inkvizícia, rasové teórie, totalitné režimy a pod. (Watzlawick 2013).

Dezinformátori využívajú neistotu a dopyt ľudí po informáciách, a sledujúc výlučne vlastný prospech im rôznymi, dôveru vzbudzujúcimi spôsobmi, sprostredkovávajú nesprávne alebo zmanipulované obsahy, prípadne upriamujú ich pozornosť na banálne detaily a súvislosti. Pre názornosť možno uviesť dva jednoduché príklady:

3 *Pokiaľ napríklad predpokladáme, že choroby možno liečiť modlitbami, smrť pacienta „dokazuje“, že jeho viera bola slabá, a to naopak „dokazuje“ správnosť predpokladu o sile modlitby (Watzlawick 2013, s. 63).*

Prípado poškrabaných čelných skiel. Niekedy na konci 50-tych rokov 20. storočia vypukla v meste Seattle pozoruhodná epidémia. Čoraz viac ľudí na svoje počudovanie zistilo, že čelné sklá ich áut boli posiate drobnými škrabancami. Tento fenomén sa rozmohol tak, že prezident Eisenhower na žiadosť guvernéra štátu Washington, Roselliniho, vyslal do Seattlu skupinu expertov, aby túto záhadu objasnila. Experti zistili, že medzi obyvateľmi mesta sa šíria dve teórie o čelných sklách. Podľa prvej, „*fallout theory*“, nedávne ruské atómové testy zamorili atmosféru a rádioaktívny spád sa vo vlhkej klíme Seattlu premenil na akúsi sklo leptajúcu rosu. Zástancovia „*teórie asfaltu*“ boli zase presvedčení o tom, že z dlhých úsekov čerstvo vyasfaltovaných diaľnic opäť kvôli vlhkej seattleskej klíme odrfrkujú proti doposiaľ nepoškodeným čelným sklám drobné kyslé kvapôčky (Watzlawick 2013).

Prizvaní experti však neskúmali ani jednu z týchto teórií, lebo zistili, že v Seattli žiadne poškrabané čelné sklá nepribudli. V skutočnosti išlo o akýsi masový fenomén, ktorého podstata spočívala v tom, že s pribúdajúcim hláseniami o drobných jamôčkach na čelných sklách, začalo čoraz viac šoférov detailne skúmať svoje autá. Takto sa jasne ukázali škrabance, ktoré sú na jazdených autách úplne bežné, a ktorým by inak

nikto nevenoval pozornosť. V Seattli preto nevypukla epidémia poškrabaných, ale *prílišne prezeraných* čelných skiel. Toto zistenie však bolo natoľko racionálne, že celá záležitosť nabrala typický priebeh tých správ, ktoré médiá najprv prezentujú ako senzáciu, ale ich nesenzačné vysvetlenia zamlčia, čo stav dezinformácie iba upevní. Tento prípad ukazuje, že bežné a nevýznamné skutočnosti sa v kombinácii s témami s afektívnym nábojom môžu zvrhnúť a nabráť také smerovanie, ktoré už nepotrebuje žiadne ďalšie dôkazy (Watzlawick 2013).

Protokoly sionských mudrcov. Neznámy autor tejto, medzi antisemitmi kultovej, knihy predstavuje podrobný plán židovskej svetovlády a čitateľov nenecháva na pochybách, že práve ona je konečným cieľom medzinárodného židovstva. Londýnsky denník *Times* sa podujal vypátrať pôvod Protokolov a zistenia uverejnil vo svojich výtlačkoch z 16., 17. a 18. augusta 1921. Ukázalo sa, že zdrojovým dokumentom Protokolov bola kniha francúzskeho advokáta Mauriceho Jolyho nazvaná *Dialogue aux enfers entre Machiavel et Montesquieu* (Dialóg v pekle medzi Machiavellim a Montesquieuom), ktorá bola pokusom o odsúdenie despotickej vlády Napoleona III.

Až potiaľto nemá celá záležitosť nič spoločné so židovstvom. Autor

Protokolov si Jolyho prácu privlastnil a predstavil ju ako celosvetový program mocného, tajného spolku Sionských mudrcov. Britský historik Cohn (1969) k tomu poznamenáva, že celkovo 160 miest *Protokolov*, t. j. dve pätiny celého textu, sa zjavne zakladajú na pasážach z Jolyho knihy; v deviatich kapitolách je viac ako polovica ukradnutá, v ďalších tri štvrtiny, a v jednej (Protokol VII) takmer celý text. Až na menej ako tucet výnimiek je okrem toho sled ukradnutých pasáží rovnaký ako u Jolyho. Aj poradie kapitol je z veľkej časti rovnaké – 24 kapitolám *Protokolov* zodpovedá 25 kapitol *Dialógu*. Len ku koncu, kde do popredia vystupuje proroctvo mesiášskeho veku, si plagiátor dovolil nezávislosť od originálu.

Ani po uverejnení Cohnovej knihy neprestali byť *Protokoly* dôležitým dôkazovým materiálom antisemitizmu. Aj množstvo iných pokusov preukázať ich podvodnícky pôvod iba utvrdilo antisemitov vo viere v ich autenticitu – veď predsa ak by išlo o výmysel, prečo by mudrci zo Sionu vynakladali toľko úsilia na spochybnenie ich pravosti? Toto je klasický prípad sebatpotvrďujúcej sa premisy - predpokladu, ktorý sa upevňuje tak pomocou dôkazu, ako aj protidôkazu.

Predstavené príklady končia v akomsi začarovanom kruhu. Hoci by sa podarilo ukázať ich nepod-

loženosť, ich zástancovia, aby nestratili svoju tvár, budú môcť vždy siahnuť po starej „múdrosti“, podľa ktorej sa bez vetra ani lístok na strome nepohne.

Príklady tiež ukazujú, že „skutočnosť“ sa dájú zámerne konštruovať, dnes dokonca efektívnejšie než kedykoľvek predtým. Umožňujú to hlavne počítačové programy schopné automaticky produkovať a masovo šíriť dezinformácie, tzv. *malicious social bots*, či umelou inteligenciou vytvárané falošné videá, tzv. *deepfakes* (bližšie o zneužívaní technológií na šírenie dezinformácií, možných podobách dezinformácií na digitálnych platformách, ako aj o manipulatívnych slovných technikách možno nájsť v Hajdu a kol. 2020a, s. 22 – 27).

„ANDRAGOGICKÁ MEDIÁLNA OSVETA“ AKO VÝCHODISKO ROZVOJA MEDIÁLNYCH KOMPETENCIÍ DOSPELÝCH

Prítomnosť dezinformácií nie je v našich spoločnostiach žiadnou novinkou. Doposiaľ nevídanými sú však rozsah, rýchlosť šírenia a presnosť cielenia dezinformácií, umožnené novými technológiami, osobitne sociálnymi médiami (porov. Európska komisia 2018b, s. 1). Práve ony predstavujú podľa *Reuters Institute* (2017) hlavný zdroj správ až tretiny mladých dospelých vo veku

18 až 24 rokov (sociálna izolácia vyzvaná pandemiou COVID-19 tento trend značne umocňuje).

Vzostup dezinformácií a hrozba, ktorú predstavujú pre demokratické spoločnosti, odôvodňujú potrebu politického rozhodnutia na úrovni Európskej únie a jej členských štátov, ako aj tvorby účinných interdisciplinárnych riešení.⁴ Andragogika tu môže poskytnúť pomoc, pretože sa „snaží previesť životné problémy jednotlivca a spoločnosti na problém riešiteľné učením“ (Beneš 2014, s. 18). Je zrejmé, že samotné učenie dezinformácie neodstráni, avšak rozvoj mediálnych kompetencií občanov ako účinného nástroja na ich potlačenie, bez učenia a jeho systematickej podpory možný nie je. Potrebu rozvoja mediálnych kompetencií v súvislosti s diskutovaným problémom možno podložiť tým, že „(...) mediálna 'alfabetizácia' občanov je podmienkou ich účasti na mediapolise⁵, teda na neskoromodernnej spoločnosti vôbec. Média tvoria rámec našej každodennej kultúry, a ten, kto sa chce na nej podieľať, to znamená spolurozhodovať o nej,

musí byť schopný kritickej analýzy a hodnotenia sociálnej dynamiky a významu médií. Musí predovšetkým vedieť o tom, čo média zamlčujú, čo je v nich netransparentné, čo je ich implicitným základom, a aké dôsledky majú tieto podmienky z hľadiska morálneho. Musí byť schopný chápať procesy mediálneho sprostredkovania ako procesy sociálne a politické. Občianske vzdelávanie v dobe médií predpokladá mediálne kompetencie“ (Silverstone 2008, s. 274).

Akokoľvek je úsilie o rozvoj v tomto duchu vymedzených mediálnych kompetencií opodstatnené, predsa len nemožno v dohľadnej dobe očakávať, že u väčšiny dospelých populácie povedie k želanému cieľu. V kontexte sociálnych médií a dezinformácií by bolo aspoň nateraz veľkým úspechom, ak by sa ich užívatelia pred označením nejakého obsahu ako „páči sa mi to“ a/alebo jeho zdieľaním, aspoň krátko zamysleli nad tým, kto je jeho autorom, či a prečo tak vlastne chcú urobiť. Tento krok by prispel k zredukovaniu objemu dezinformácií šírených v online mediálnom priestore a tiež k zmierneniu ich negatívnych dopadov. V tomto ohľade by mohla byť na začiatok veľmi užitočná určitá „andragogická mediálna osveta“ navrhnutá v spolupráci s odborníkmi z rôznych oblastí tak, aby (ideálne v duchu tzv. *edutainmentu*, t. j. vzdelávania prostredníctvom zábavy) zasiahla čo možno najširší okruh dospelých používateľov sociálnych médií.

„Andragogickú mediálnu osvetu“ by mohli šíriť poskytovatelia vzdelávacích služieb aktívni na sociálnych sieťach a upozorňovať dospelých na dezinformačné hrozby a potrebu ich rozpoznania. Nemáme na mysli žiadne kurzy či semináre. Mohlo by ísť napr. o spustenie série príspevkov na Facebooku a/alebo Instagrame typu „Dezinformátori na nete“⁶, či o iniciovanie výzvy „Kto urobí najlepší fejk?“. Dospelí by tak mali možnosť aktívne sa zapájať do témy.

ZÁVER

Rozvoj osobnosti dospelého človeka, ako predpoklad jeho začlenenia do spoločnosti, je globálnym cieľom andragogiky. Jeho dosiahnutie však

môžu v súčasnej dobe sociálnych médií sťažiť, či úplne znemožniť, ciele dezinformačné kampane v kombinácii s nízkou mediálnou kompetentnosťou obyvateľstva.

Vzhľadom na túto skutočnosť (o kľúčovom význame médií ako zdroja informácií, nástroja sociálnej interakcie a formovania politickej mienky ani nehovoriac) je iba ťažko pochopiteľné, že problematika dezinformácií a rozvoja mediálnych kompetencií nie je ešte ani dnes bežnou súčasťou andragogického diskurzu. Pozornosť v tomto smere sa sústreďuje hlavne na deti a mládež. Potvrďuje to aj správa Európskeho audiovizuálneho observatória s názvom *Analýza praktík a opatrení na podporu mediálnej kompetencie* (2016), podľa ktorej iba veľmi málo krajín ponúka dospelým ľuďom vzdelávacie aktivity na rozvoj ich mediálnych kompetencií.

Táto teoretická štúdia chce, so zreteľom na naznačený stav, iniciovať interdisciplinárne skúmanie fenoménu dezinformácií s cieľom zvýšiť citlivosť širokého spektra aktérov vzdelávania a učenia sa dospelých voči nim, ale najmä vypracovať účinné didaktické modely, vzdelávacie programy a osvetové aktivity zamerané na rozvoj kritického myslenia a mediálnych kompetencií dospelých s osobitným zameraním na mladých dospelých.

4 Žiadny spoločenský problém nemožno zvládnuť len v rámci jednej disciplíny. Dezinformácie majú mnoho psychologických, sociálnych, ekonomických, politických, právnych a iných aspektov, ktoré riešia iné disciplíny a ktoré musí andragogika zahrnúť do svojich úvah.

5 Silverstone (2008) chápe „mediapolis“ ako empirickú a potenciálnu prítomnosť mediovaného priestoru v každodennom živote, v ktorom sa vyrovnávame so svetom a v ktorom sa ako občania vzájomne stretávame.

6 V tomto kontexte je užitočná databáza <https://blbec.online/> monitorujúca dezinformačné a pochybné zdroje na Facebooku a internete. V súčasnosti je v monitoringu 1960 takýchto zdrojov.

ABSTRACT:

The presented theoretical study focuses on the phenomenon of disinformation in relation to andragogy as a science of adult education and learning. It identifies the threats which this phenomenon poses to humans as well as to democratic societies. Through simple examples, the study expounds the mechanism of disinformation and their specifics. It also outlines the possibilities of andragogical intervention, e.g. "andragogical media popular education" with the intention of developing media competencies and the ability of the critical thinking of adults (especially vulnerable groups). The main goal of the study is to provoke an andragogical discourse on the phenomenon of disinformation and to initiate its interdisciplinary solutions.

Key words: *fake news, disinformation, social media, andragogy, media competencies of adults, andragogical media popular education.*

REFERENCIE:

- Ayan, S. (2014). Gewusst warum. Gehirn und Geist, (1) 24 – 27.

- Beneš, M. (2014). Andragogika. 2.vyd. Praha: Grada.
- Cohn, N. (1969). Die Protokolle der Weisen von Zion. Kiepenhauer & Witsch: Köln, Berlin.
- Európska komisia. (2018a). Akčný plán proti dezinformáciám. Brusel. Dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=CELEX:52018JC0036>.
- Európska komisia. (2018b). Boj proti dezinformáciám na internete: európsky prístup. Dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/ALL/?uri=CELEX:52018DC0236>.
- Hajdu, D. a kol. (2020a). Ako sa brániť proti informačným operáciám? Bratislava: GLOBSEC.
- Hajdu, D. et al. (2020b). GLOBSEC Trends 2020. Bratislava. Dostupné na: https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2020/12/GLOBSEC-Trends-2020_print-version.pdf.
- Chapman, M., Insights, M. (2016). Analyse von Praktiken und Maßnahmen zur Förderung der Medienkompetenz in der EU-28. Straßburg: Europäische Audiovisuelle Informationsstelle.
- Reuters Institute. (2017). Digital News Report 2017. Dostupné na: [h](https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Di-

</div>
<div data-bbox=)

- [gital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf](https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf).
- Silverstone, R. (2008). Mediapolis. Die Moral der Massenmedien. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Wardle, C., Derakhshan, H. (2017). Information Disorder. Strasbourg: Council of Europe.
- Watzlawick, P. (2013). Wie wirklich ist die Wirklichkeit? 12. Aufl. München: Piper Verlag.
- World Health Organization. (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19). Situation Report – 45. Dostupné: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200305-sitrep-45-covid-19.pdf?sfvrsn=ed2ba78b_4.

AUTORI:

Mgr. Martin SCHUBERT, PhD.
Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,
Katedra andragogiky
martin.schubert@umb.sk
PaedDr. Viktória PANČÍKOVÁ,
PhD.
ProSchool, s.r.o.
viktoria.pancikova@gmail.com